

ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ ВИЩИМИ НАВЧАЛЬНИМИ ЗАКЛАДАМИ УКРАЇНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Кірдан Олена Леонідівна

кандидат педагогічних наук, доцент,

декан економічного факультету

Уманського державного педагогічного

університету імені Павла Тичини

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із актуальними науковими і практичними завданнями. На сучасному етапі трансформаційних перетворень становлення України як демократичної правової держави органічно поєднуються з реформаторськими змінами в системі вищої освіти. У цьому контексті особливої актуальності набуває проблема приведення всіх її ланок на рівень загальносвітового та загальноєвропейського виміру.

Нині система вищої освіти зазнає модернізації, успіх якої визначальною мірою залежить від ефективного управління цією галуззю на всіх ієрархічних рівнях. Стратегічні цілі та завдання, пріоритетні напрями й основні шляхи радикального перетворення управління системою вищої освіти визначено законами України «Про освіту» (1996), «Про вищу освіту» (2002), Державною національною програмою «Освіта» («Україна ХХІ століття») (1993), Національною доктриною розвитку освіти (2002) та іншими нормативними актами, що наголошують на потребі переходу від традиційної до інноваційної, державно-громадської форми управлінської діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Важливість об'єктивного осмислення історичного досвіду діяльності вищих навчальних закладів, вироблення наукових засад управління на основі творчого використання спадщини минулого зумовлюють підвищений інтерес науковців до проблеми управління вищими навчальними закладами. Заслужують на увагу

наукові дослідження та розвідки сучасних учених, які розглядають управління вищими навчальними закладами у контексті інших проблем історико-педагогічної науки. Так, безпосередньо управлінню вищими навчальними закладами присвячено дослідження Л. Білого («Організаційно-педагогічні основи управління вищим навчальним закладом недержавної форми власності», 2007), С. Майбороди («Державне управління вищою освітою в Україні: структура, функції, тенденції розвитку (1917-1959 рр.)», 2002), О. Демченко («Державне регулювання в системі управління вищими навчальними закладами в умовах модернізації освіти», 2008). Розкриттю історико-педагогічних проблем управління вищими навчальними закладами сприяє цілий спектр сучасних досліджень провідних учених – І. Беха, В. Бондаря, Н. Гупана, С. Гончаренка, І. Зайченка, І. Зязюна, М. Євтуха, Н. Побірченко, Б. Ступарика, О. Сухомлинської, М. Ярмаченка – вивчення яких дало змогу виокремити групи історіографічних джерел.

Визначення раніше невіршених складових загальної проблеми. Одним із пріоритетних напрямів державної політики в галузі вищої освіти є модернізація управління, пошук нових, відкритих і демократичних моделей управління вищими навчальними закладами, що зумовлює актуальність дослідження. Вивчення питання управління вищими навчальними закладами України в його історичній ретроспективі дасть змогу виявити проблеми й неузгодження, використати раціональні здобутки минулого, адже період ХІХ (особливо другої половини) – початку ХХ століття має багато спільного із сьогоденням, позаяк характеризується вагомими зрушеннями в управлінні вищою освітою, насамперед у контексті переведення її на державно-громадські засади, децентралізації управління, посиленні ролі студентства в управлінні вищими навчальними закладами тощо.

Для розбудови нової національної вищої школи на демократичних засадах, повчальним, в теоретичному та практичному аспекті, може стати досвід управління вищими навчальними закладами України в ХІХ – на початку ХХ ст.

Формулювання цілей статті. Основна мета даної статті полягає у здійсненні історіографічного огляду наукових джерел з проблеми управління вищими навчальними закладами України у ХІХ – на початку ХХ століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. З метою систематизації наукових публікацій, що стосуються різних аспектів проблеми управління вищими навчальними закладами України у XIX – на початку XX століття, нами умовно виділено три групи теоретичних напрацювань.

Перша група – праці, написані сучасниками подій, що мали місце в суспільному житті у XIX – на початку XX ст. і стосувалися запровадження нововведень в управлінні освітою, а також праці, які аналізують погляди управлінців, педагогів, дослідників того періоду на становлення системи управління вищими навчальними закладами як невід’ємної складової розвитку вищої освіти (С. Ананьїн, Д. Багалій, М. Владимирський-Буданов, О. Головнїн, М. Демков, М. Драгоманов, К. Ушинський, С. Рождественський, Д. Тихомиров та ін.).

Розробці концептуальних засад дослідження даної проблеми, його світоглядних парадигм в значній мірі сприяли праці з історії університетської освіти М. Пирогова, М. Володимирського-Буданова, В. Шульгіна, В. Іконнікова, С. Гогоцького, П. Капніста, С. Никонова, Б. Барвінського, Д. Багалія, Х. Роммеля, М. Сумцова, В. Бузескула, М. Лавровського, М. Халанського, О. Маркевича, М. Ланге та інших дослідників.

Проблеми управління вищою освітою в заявлений період знайшли віддзеркалення в працях тогочасних дослідників М. Драгоманова, П. Каптерева, М. Пирогова, С. Рождественського, К. Ушинського та ін. Названі автори у своїх працях детально висвітлюють соціально-економічні і політичні умови, що існували в Російській імперії і суттєво впливали на розвиток системи вищої освіти та способи управління нею. Так, в працях проаналізовано погляди міністрів освіти, внаслідок діяльності яких відбувалася централізація управління вищою освітою або, навпаки, створювалися сприятливі можливості для створення системи державно-громадського управління; розкрито основні форми залучення громадськості до управлінської діяльності, їх зміст та особливості еволюції; відображено сутність змагань учасників громадсько-педагогічного руху за участь в управлінні освітою.

Зазначимо, що в історіографії досліджуваного періоду наукові засади підготовки кадрів вищої кваліфікації були розвинені відомими педагогами та державними діячами: С. Ананьїним, М. Демковим, М. Лавровським, К. Ушинським.

Питанням становлення системи освіти другої половини XIX – початку XX ст. присвячено ряд наукових розвідок того часу, зокрема, М. Авдієнка, М. Весселя, В. Ігнатовича, А. Меленєвського, С. Постернака.

На початку XX століття з'явилася значна кількість історично-довідкових видань про вищі навчальні заклади (Д. Марголін), діяльність Міністерства народної освіти (С. Рождественський) [1].

Питанням організації та функціонування вищих навчальних закладів присвячено фундаментальні монографічні дослідження Д. Багалія «Досвід історії Харківського університету» [2], М. Владимирського-Буданова «Історія університету св. Володимира»[3].

Друга група – праці, написані дослідниками радянського періоду (Ш.Ганелін, Є.Грекулов, Є.Дніпров, С.Константинов, Є.Мединський, З. Равкін, В.Смирнов, В.Струминський, Ф.Паначин та ін.), які присвячені аналізу особливостей та тенденцій управління освітою і впливу на цей процес громадськості в період 60–90-х рр. XIX – першої чверті XX ст.

Проблему підготовки педагогічних кадрів детально висвітлено в монографії Ф.Паначина «Педагогическое образование в России: Историко-педагогические очерки».

У науковому доробку радянських дослідників М.Константинова, Є.Мединського, В.Смирнова, В.Струминського висвітлено широке коло питань, пов'язаних із реформуванням системи освіти та управління нею в другій половині XIX – на початку XX ст., передумови й способи залучення до цієї діяльності представників громадськості. Водночас, слід зазначити, що їх оцінка не позбавлена суб'єктивізму та ґрунтується на класових і партійних позиціях, що було невід'ємною ознакою радянського періоду розвитку педагогічної науки. Такий підхід певною мірою нівелював та однозначно заперечував позитивні зрушення та напрацювання, що мали місце в управлінні вищими навчальними закладами України досліджуваного періоду.

Третя група – наукові дослідження сучасних науковців, які звертаються до різних аспектів розвитку управління освітою. Окремі аспекти аналізу історичного досвіду України в системі вищої освіти в період другої половини XIX – початку XX ст.

висвітлено в працях сучасних науковців Л.Вовк, Н.Дем'яненко, С.Золотухіної, В.Майбороди, С.Нікітчиної, О.Сухомлинської, М.Ярмаченка та ін. Проте названі автори не ставили собі за мету проаналізувати сутність управління в галузі вищої освіти, окреслити основні ознаки його структури та ієрархії, торкаючись цих питань у зв'язку з вивченням інших освітніх процесів, що відбувалися в Російській імперії.

Актуальний матеріал щодо різних складових теорії та історії управління освітньою сферою містять праці сучасних дослідників: В.Авер'янова, В. Бикова, Б.Гаєвського, Л.Карамушки, В.Князева, С.Крисюка, І.Кураса, В.Лугового, А.Лігодського, В.Майбороди, В.Маслова, О.Мироненка, І.Надольного, Н.Нижник, П.Надолішнього, М.Пірен, В.Пікельної (Україна); О.Асмолова, В.Афанасьєва, В.Лазарева, Г.Мікаберідзе, М.Нікандрова (Росія); Б.Гурне (Франція); А.Бейлі, М.Вудкока, Б.Сандер, П.Селдина (США); Г.Райта, М.Мескона, М.Альберта, Ф.Хедоурі (Англія); Д.Солтиса (Канада) та інших, дослідження яких містять як концептуальний, так і локальні підходи.

Питання управління освітою перебуває у центрі уваги багатьох дослідників, а саме: В.Андрущенко, Б.Гаєвського, М.Головатого, Г.Єльнікової, В.Кременя, С.Крисюка, В.Лугового, І.Лікарчука, Т.Лукіної та ін. У своїх працях вищеперераховані науковці розкривають сучасні тенденції розвитку управління освітою, досліджують процеси децентралізації, роль і місце громадськості в управлінні, аналізують відносини влади і суспільства, надають рекомендації щодо провідних засад створення органів державно-громадського управління освітою на різних рівнях його реалізації.

Нові погляди на управління освітою запропонували у своїх дослідженнях наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Л.Даниленко, Л.Калініна, Є.Павлютенков, В.Пікельна, Л.Ващенко та ін. Названі науковці розглядають управління освітою в контексті соціальних трансформацій як особливий вид людської діяльності в умовах постійних змін внутрішнього та зовнішнього середовища, який забезпечує цілеспрямований вплив на керовану систему для забезпечення і впровадження її в межах заданих параметрів на основі закономірностей дії механізмів самоуправління.

Важливими для нас є дослідження, присвячені проблемам: психологічних аспектів управління (Л.Карамушка, В.Крижко, Р.Немов, А.Петровський, В.Семіченко

та ін.); загальнофілософським проблемам освітньої політики (В.Андрущенко, В.Гальперіна, М.Головатий, В.Захарченко, І.Зязюн, В.Кремінь, С.Ніколаєнко та ін.); особливостей управління освітніми системами (С.Бутвіщенко, М.Войтович, М.Генсон, Ю.Конаржевський, В.Лазарєв, В.Пікельна, М.Поташнік, Т.Шамова та ін.); принципам, методам, моделям, підходам до управління вищими навчальними закладами (В.Гуменник, М.Кондрух, Н.Конопліна, В.Маслов, А.Ніколаєв, В.Нотченко, Є.Яковлєв та ін.).

Початок ХХІ ст. ознаменований розвідками науковців та пошуком наукових основ управління, так вченими запропоновано нові наукові галузі в теорії управління (менеджмент інновацій, стратегічний менеджмент, адаптивне управління, менеджмент в освіті, психологія управління, управління інноваційними процесами): Л.Даниленко, Г.Сльникова, Л.Ващенко, В.Олійник, Є.Павлютенков, Л.Карамушка, Н.Коломінський, В.Луговий, Ф.Хміль, Г.Дмитренко, Е.Хриков та ін.

Серед узагальнюючих праць останнім часом з'явилися дисертаційні дослідження, у яких розглядаються організаційно-правові засади, умови функціонування та діяльності університетів України. В залежності від обраних авторами напрямів наукових досліджень, дисертації написані з різних гуманітарних дисциплін, а саме: Т.Удовицької «Громадські і приватні вищі навчальні заклади в Україні (наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.)» присвячені історії, О.Мартиненко «Організація науково-дослідної роботи викладачів вищих навчальних закладів в Україні (ХІХ ст.)» – педагогіці, Е.Писаревої – «Організаційно-правові основи діяльності університетів Російської імперії др. половини ХІХ ст. (на матеріалі України)» – політичним і правовим вченням. Достатньо цікавими науковими розвідками є дисертації О.Єгорової «Юридична освіта в університетах України ХІХ – початку ХХ ст. (етапи та особливості розвитку)», Л. Білан «Становлення та розвиток вищої аграрної освіти в Україні (ХІХ – поч. ХХ ст.)».

У дисертації Н.Дем'яненко «Загальнопедагогічна підготовка вчителя в історії вищої школи України (ХІХ – І чверть ХХ ст.)» здійснено аналіз процесу становлення та розвитку загальнопедагогічної підготовки вчителя в цей період, розкрито її зміст, структуру. Окремим аспектам історії освіти та шкільництва, підготовки вчителів в

Україні в другій половині XIX – на початку XX ст. присвячено дисертаційне дослідження Т.Стоян «Університетська освіта в Україні у II половині XIX ст.».

Проблеми становлення та розвитку системи педагогічної освіти в Україні у період XIX – початку XX століття стали предметом наукових досліджень Л. Курило («Проблеми вітчизняної університетської педагогічної освіти в XIX – на поч. XX ст.», 2007) та І. Кравченко («Учительські інститути в системі підготовки педагогічних кадрів в Україні (друга половина XIX – поч. XX ст.)», 2008).

Протягом останнього десятиліття з'явилося ряд досліджень, присвячених різним аспектам даної проблеми. У них зроблено спробу об'єктивно та неупереджено розглянути проблеми управління вищими навчальними закладами.

Новий напрям теорії і методики управління освітою представлено у дослідженнях С.Ніколаєнка (теоретико-методологічні основи управління інноваційним розвитком системи освіти України) та О.Галус (педагогічне управління адаптацією майбутніх учителів у системі ступеневої освіти) та ін.

Питання розвитку університетської освіти та педагогічної думки у зазначений період знайшли певне відображення на сторінках дисертаційних досліджень М.Євтуха, В.Вихрущ, М.Барни, С.Вдович.

Серед сучасних досліджень значну частину становлять наукові розвідки, які безпосередньо стосуються організації управління у вищих навчальних закладах різних форм власності – В.Бабак, Л.Бєлова, С.Жарої, Г.Журавель, А.Кокаревої, Б.Корольова, О.Лозинського, О.Локшина, О.Сидоренко та ін.

Для нас важливим джерелом є монографічні дослідження сучасних учених. Так, конкретно-історичні та теоретичні аспекти становлення університетської педагогічної освіти України у XIX – на початку XX ст. частково висвітлено у монографіях В.Галкіна, О.Глузмана, Н.Дем'яненко, І.Курляк.

Значний інтерес, з огляду на досліджувану проблему, становлять сучасні праці російських учених дослідників управління вищим навчальним закладом (О.Афанасьєвої, А.Вербицького, П.Златіна, В.Дьоміна, Г.Наумової, Л.Кожитова, О. Ларіонова, О. Карпенко, В. Халіна та ін.).

Досвід організації діяльності окремих педагогічних навчальних закладів України знайшло своє відображення у дисертаційних дослідженнях С.Черняк «Організаційно-педагогічні засади діяльності Київського імператорського університету св. Володимира (1833-1863)», І. Прудченко Київський Фребелівський педагогічний інститут в системі вищої освіти України (1907-1920рр)», Т. Косінової «Харківський університет наприкінці XIX – на початку XX ст.», Т. Дороніної «Становлення та розвиток Києво-Могилянської академії як вищого навчального закладу європейського рівня», С. Коляденко «Зміст та організація діяльності Кременецького ліцею як осередку освіти на Волині (1805 – 1833)» та ін.

Отже, нами здійснено історіографічний огляд наукових джерел з проблеми управління вищими навчальними закладами України XIX – початку XX століття.

Обґрунтовано поділ наукових публікацій, які стосуються різних аспектів досліджуваної проблеми, на три групи: перша група – праці, написані сучасниками подій, що мали місце в суспільному житті у XIX – на початку XX ст. і стосувалися запровадження нововведень в управлінні освітою, а також праці, які аналізують погляди управлінців, педагогів, дослідників того періоду на становлення системи управління вищими навчальними закладами як невід’ємної складової розвитку вищої освіти (С. Ананьїн, Д. Багалій, М. Владимирський-Буданов, О.Головнїн, М. Демков, М. Драгоманов, К. Ушинський, С.Рождественський, Д.Тихомиров та ін.); друга група – праці, написані дослідниками радянського періоду (Ш.Ганелін, Є.Грекулов, Є.Дніпров, С.Константинов, Є.Мединський, В.Смирнов, В.Струминський, Ф.Паначин та ін.), які присвячені аналізу особливостей та тенденцій управління освітою і впливу на цей процес громадськості в період 60–90-х рр. XIX ст. і першої чверті XX ст.; третя група – наукові дослідження сучасних науковців, які звертаються до різних аспектів розвитку управління освітою.

Висновки і пропозиції щодо подальших досліджень у означеному напрямі. Підсумовуючи огляд історіографічних джерел з проблеми організації управління вищими навчальними закладами України XIX – початку XX століття, можна зазначити, що більшість із них лише опосередковано стосуються досліджуваної проблеми у контексті розвитку вищої освіти, мають

фрагментарний характер, потребують всебічного аналізу, перевірки і зіставлення фактів, об'єктивного та неупередженого висвітлення. Подальші наукові розвідки можуть бути спрямовані на дослідження організаційно-педагогічних засад становлення й розвитку системи управління вищими навчальними закладами України.

У статті здійснено історіографічний огляд наукових джерел з проблеми управління вищими навчальними закладами України XIX – початку XX століття. Автор обґрунтував поділ наукових публікацій, з досліджуваної проблеми, на три групи: перша – праці, написані сучасниками подій; друга – праці, написані дослідниками радянського періоду; третя – наукові дослідження сучасних науковців, які звертаються до різних аспектів розвитку управління освітою.

Ключові слова: управління вищими навчальними закладами, теорія управління.

В статье осуществлено историографическое обозрение научных трудов по проблеме управления высшими учебными заведениями Украины XIX – начала XX века. Автор обосновал разделение научных публикаций, по проблеме, которая исследовалась, на три группы: первая – работы, написанные современниками событий, вторая – работы исследователей советского периода, третья – научные исследования современных ученых, которые обращаются к различным аспектам развития управления образованием.

Ключевые слова: управление высшими учебными заведениями, теория управления.

The historical-geographical viewing of scientific sources from the problem of Ukrainian higher educational establishments management of the 19-th-the beginning of the 20-th century is realized in this article. The author is substantiated scientific publications division, which is subdivided into 3 groups: the first- works, which are written by events contemporaries; the second- works, which are written by researches of the soviet period; the third- scientific investigations of contemporary scientists, which are appealing to different aspects of the education management development.

Key words: higher educational establishments management; management theory.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Рождественский С.В. Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения (1801–1902) / С.В. Рождественский. – СПб., 1902. – 785 с.
2. Багалея Д.И. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам). Т.1 (1802-1815 гг.). – Х., 1893-1898.
3. Владимирський-Буданов М.Ф. История императорского университета св. Владимира. – К., 1884.